

УДК 81'272

Л. Т. МАСЕНКО, доктор філологічних наук,
професор Інституту української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: masenko14@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2831-8059>

Рецензія на книгу: Марусик, Т. 30 років Незалежності: мовні акти, які змінюють Україну. Друге видання.

Київ: Видавництво «Кліо», 2022. 464 с. ISBN 978-617-7755-50-9

Рецензована книжка є збіркою численних публікацій Тараса Марусика, відомого журналіста, перекладача, громадського активіста, голови Координаційної ради з питань захисту української мови при Київській організації «Меморіал» ім. В. Стуса.

Зібрані у книжці розвідки були опубліковані в різних виданнях, але найбільша їх кількість оприлюднена на сайті «Радіо Свобода». Деякі статті охоплюють весь період незалежності України — від проголошення української мови державною ще в період розпаду СРСР у законі *Про мови в Українській РСР* до ухвалення Верховною Радою України 25 квітня 2019 р. закону *Про забезпечення функціонування української мови як державної*. Водночас найвагоміше місце у виданні посідають публікації останнього десятиріччя (2010—2021 рр.), яке відзначалось особливо напруженим протистоянням проукраїнської парламентської опозиції та громадянського суспільства із зовнішніми та внутрішніми ворогами Української держави.

Перший розділ книжки *Боротьба Партії регіонів і п'ятої колони проти конституційного статусу української мови* містить статті, опубліковані у 2011—2013 рр. У них Т. Марусик викривав антиукраїнську позицію тогочасного президента В. Януковича, прем'єр-міністра М. Азарова та членів його уряду, з-поміж яких найактивнішим провідником «русского міра» був міністр освіти, науки і спорту Д. Табачник. Публікації цього періоду висвітлюють напружену боротьбу автора й очолюваної ним громадської організації, а також проукраїнських груп Верховної ради та Конституційного Суду України з постійними спробами Табачника розширити використання російської мови в системі освіти, намірами столичної влади перевести частину київських шкіл на російську мову

Ц и т у в а н н я: Масенко, Л. Т. (2022). [Рецензія на книгу: *30 років Незалежності: мовні акти, які змінюють Україну*, Т. Марусик]. *Українська мова*, 3(83), 124–130.

викладання, намаганням Табачника маргіналізувати Міжнародний курс з української мови імені Петра Яцика, спекуляціями М. Азарова щодо прав національних меншин з його скандальною заявою про начетбо наявність в Україні 20 мільйонів росіян тощо.

Статті збірника свідчать, що Т. Марусик активно реагував на порушення державного статусу української мови не лише в освітній галузі, а і в інших сферах суспільного життя. Так, в одній із статей журналіст звернув увагу на те, що за два роки перебування у владі Януковича і Партії регіонів у Києві значно збільшилась кількість російськомовної реклами. У публікації, присвяченій цій темі, автор, спираючись на свій досвід перекладача з французької мови, наводить цікавий, мало відомий у нас факт мовної політики Квебеку, франкомовної провінції Канади. Попри офіційну двомовність країни, у провінції Квебек діє *Хартія французької мови (Закон 101)*, згідно з якою «всі вивіски, рекламні щити, світлові стенди, а також назви вулиць, дорожні знаки виконуються французькою мовою. Англійську можна використовувати за бажанням, але за умови, що розмір англійських літер не перевищуватиме $\frac{3}{4}$ від розміру французьких» (с. 47—48).

Подібний закон, як зазначає Т. Марусик, діє і в монолінгвальній Словаччині щодо іншомовних назв. Відповідно до закону про державну мову Словаччини, в усіх інструкціях або вивісках, що мають поряд із словацькою мовою написи іноземною мовою, літери іноземних слів не можуть бути більшими, ніж літери словацьких слів (с. 48).

Одна із розвідок журналіста, опублікованих у грудні 2013 р., була відгуком на скандальну подію — знищення в Харкові пам'ятної дошки, встановленої місцевими активістами на будинку, де мешкав Юрій Шевельов. У зв'язку з цим Т. Марусик зауважив, що в Українській державі на офіційному рівні не було відзначено ані 100-річний ювілей великого вченого у 2008 р., ані 105 років від дня його народження у 2013 р. Проте, констатуючи факти ігнорування владними структурами зазначених ювілейних дат, варто було б згадати приватні ініціативи вшанування Ю. Шевельова, зокрема видання до його 100-річного ювілею в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» двотомовика вибраних праць вченого¹.

Слід зауважити також помилку у прізвищі шевченкознавця Олександра Бороня: у тексті розділу (с. 52) — «Олександра Броня».

Публікації, зібрані у другому розділі книжки, що має назву «*Закон про засади державної мовної політики*» (*Закон Ківалова — Колесніченка*) і процес його скасування відображають яскраву сторінку мовної війни, що точилась у нашій державі в перші десятиліття ХХІ ст., а саме історію протиборства конструктивних і деструктивних сил суспільства навколо так званого Закону Ківалова — Колесніченка.

¹ Шевельов Юрій. (2008). *Вибрані праці*: У 2 кн. Кн. 1: *Мовознавство* (Л. Масенко, упор.); Кн. 2: *Літературознавство* (І. Дзюба, упор.). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Численні виступи Т. Марусика та інших авторів у пресі та на інтернет-сайтах розкривали маніпулятивний характер використання в скандальному законі ратифікованої в Україні *Європейської хартії регіональних мов і мов меншин*. Цей документ, призначений для захисту мов, що їм загрожує зникнення через малу кількість носіїв, автори Закону *Про засади державної мовної політики* неправомірно використали з метою надання російській мові статусу регіональної, що урівняло її в правах з державною українською.

Тогочасні публікації Т. Марусика детально висвітлюють тривалу боротьбу демократичного крила парламенту та громадськості із впровадженням цього антиукраїнського закону. Важливим етапом боротьби за його скасування було подання у 2015 р. 57 народних депутатів до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України Закону *Про засади державної мовної політики*. Статті Т. Марусика містять відомості і про антигероїв цього тривалого протистояння. Так, ще на стадії законопроекту русифікаційний документ підтримав ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова В. П. Андрущенко та деякі професори університету. У розділі наведено лист Координаційної ради з питань захисту української мови, який вона надіслала Андрущенкові, нагадавши ректору, що він підтримує законопроект, призначений для легітимізації русифікації України, який тодішня влада здійснювала на вимогу Кремля.

Як зазначав журналіст, у підсумку історії змагань громадськості за скасування Закону Ківалова — Колесніченка в суді, «два з половиною роки вмістили в себе не лише пікети Конституційного Суду України, звернення громадських організацій до нього, але й методичні дії судді-доповідача Ігоря Сліденка, який 33 рази, починаючи з 2 листопада 2015 року, надсилав письмові подання до Голови КСУ з проханням якнайшвидше призначити справу до розгляду» (с. 152).

Третій розділ рецензованої праці *Інші мовні акти й ухвалення нового закону* висвітлює зміни в державній мовній політиці після Революції гідності. Їх ознаменувало скасування Закону *Про засади державної мовної політики* на засіданні Верховної Ради 7 лютого 2014 р. Щоправда, тоді відповідне рішення не підписав в. о. Президента України Олександр Турчинов. Остаточо антиукраїнський закон втратив чинність згідно з рішенням Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р.

Публікації Т. Марусика, вміщені у третьому розділі, зберігають важливу інформацію про перебіг подій, пов'язаних із підготовкою та ухваленням закону про державну мову. На першій стадії цього процесу до Верховної Ради було подано чотири відповідні законопроекти, три з яких зареєстрували в кінці 2016 — на початку 2017 рр. Автор подає детальну характеристику законопроектів, оприлюднює їхні авторські колективи та дискусії між ними під час обговорення.

Особливий інтерес становить історія підготовки й проходження в парламенті законопроекту № 5670 *Про державну мову*, який нарешті й

був ухвалений Верховною Радою 25 квітня 2019 р. під назвою *Про забезпечення функціонування української мови як державної*.

Важлива роль у підготовці цього документа належала групі громадських активістів, до якої входив і Т. Марусик. За їхньою ініціативою при Міністерстві культури було створено Координаційну раду з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя. До робочої групи, що працювала над законопроектом про державну мову в межах цієї ради, входили, крім громадських активістів, науковці — фахівці з соціолінгвістичних проблем мовної політики. Група чотири місяці працювала над текстом документа на волонтерських засадах під керівництвом доктора юридичних наук Володимира Василенка, що забезпечило належний фаховий рівень підготовленого тексту.

У розділі висвітлено і складний шлях проходження зазначеного законопроекту в парламенті, де його супротивниками були не тільки члени проросійського «Опозиційного блоку», а й частина депутатів «Блоку Петра Порошенка». Про опір, який супроводжував розгляд законопроекту в парламенті, свідчив той факт, що після першого читання до нього було подано 2038 поправок. У результаті обговорення з його тексту були вилучені пропозиції про створення таких інституцій, як «Центр української мови», «Термінологічний центр української мови» і «Служба мовних інспекторів».

В одній із тогочасних публікацій автора відображено його розчарування, спричинене сумними враженнями від перебігу обговорення документа. «Таким чином, як би це мені було не прикро констатувати, — писав Т. Марусик, — у небажанні ухвалити, вперше в новітній історії України, закон про державну мову зійшлися представники «Опоблоку», «Блоку Петра Порошенка» і ВО «Свобода». Тож подальший перебіг подій довкола мовного закону спрогнозувати важко. Залишається тільки крихта сподівань» (с. 169).

На щастя, песимістичний прогноз журналіста, який доклав багато зусиль для підготовки доленосного документа, не справдився. Попри всі перепони, більшість депутатів Верховної Ради проголосували 25 квітня 2019 р. за ухвалення Закону *Про забезпечення функціонування української мови як державної*.

Четвертий розділ книжки *Мовна політика за Ющенка, Януковича, Порошенка* об'єднує розвідки різних років, присвячені аналізу діяльності в мовно-культурній сфері трьох очільників держави.

Автор піддає критиці позицію всіх трьох президентів у справі розв'язання мовних проблем та ліквідації деформацій мовної ситуації країни, спричинених постколоніальним спадком. Навіть ставлення до цих питань Віктора Ющенка, якого привела до влади Помаранчева революція, відзначалось, за оцінкою Т. Марусика, «непослідовністю, суперечливістю і значною мірою декларативністю» (с. 190).

Попри намагання третього президента втілити в життя 10-ту статтю Конституції України, деякі його кроки, зауважує публіцист, спрямовані

на інституційне забезпечення державної мовної політики, видавались мало зрозумілими. Так, згідно з указом В. Ющенка *Про вдосконалення державного управління в інформаційній сфері* (вересень 2005 р.) функції мовного планування було передано до Міністерства культури і туризму, відповідний сектор якого мав лише три вакансії, тоді як перед тим ці функції виконував Державний комітет телебачення і радіомовлення, де мовною політикою займалось близько півтора десятка осіб.

Водночас для виправдання нерішучості В. Ющенка у сфері мовної політики слід врахувати, на думку автора, той величезний опір, на який наражались його спроби визначити нові підходи до питань мовно-культурного планування.

Низка тогочасних публікацій журналіста відображає напружену боротьбу між проукраїнськими і проросійськими парламентськими групами, яка набрала особливої гостроти після парламентських виборів 2006 р., на яких Партія регіонів отримала найбільше місць у Верховній Раді. Будь-які зусилля тих депутатів, які обстоювали державницьку позицію в мовній політиці, постійно наштовхувались на протидію з боку Партії регіонів і у Верховній Раді, і в місцевих радах.

У низці статей Т. Марусик критикував і посадовців доби президентства В. Ющенка за ігнорування необхідності державної підтримки української мови. Це стосувалось, зокрема, заяв П. Порошенка, що тоді обіймав посаду секретаря Ради національної безпеки і оборони України, про потребу забезпечити права російськомовних громадян в освітній та інформаційно-культурній сферах. Вігноруванні справи підготовки та втілення Державної програми всебічного розвитку й функціонування української мови журналіст звинувачував і тодішнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка.

Як наголошував автор у численних статтях, відсутність дієвої національної політики в мовно-культурній царині фактично мала наслідком продовження радянської русифікації. Найвиразнішим підтвердженням цього була наведена в одній із публікацій 2007 р. інформація про те, що в Харкові, де знаходиться багато вищих навчальних закладів, у більшості з них викладання відбувалося переважно російською мовою.

Представлена у книжці хронологія мовних подій дає можливість простежити кардинальний перелом у ставленні суспільства і влади до державної мови після окупації Російською Федерацією Криму у 2014 р. та збройної агресії на Сході. Після цих подій в Україні з'явилися численні громадські рухи й організації, що почали вимагати від влади ефективної підтримки мовних прав титульної нації. Одна зі статей Т. Марусика ілюструє тогочасний історичний злам, що відбувся в ідентифікації донеччан. Його ілюстрували наведені результати соціологічного опитування на Донбасі, проведеного Іриною Бекешкіною. Соціологія зазначала, що, на відміну від опитувань попередніх років, більшість мешканців Донбасу на контрольованих Україною територіях, уже вважали неприйнятним надання російській мові статусу офіційної, як і не

підтримували надання територіям, на яких діють угруповання «ДНР» та «ЛНР» спеціального статусу.

Московська агресія і тиск громадянського суспільства спонукали владу перейти від толерування двомовного розвитку країни до усвідомлення потреби протидії зросійщенню та необхідності українізації інформаційно-культурного й комунікативного простору.

У зв'язку з цим викликає певні зауваги загальна негативна оцінка в публікаціях Т. Марусика мовної політики президента П. Порошенка.

У багатьох статтях, представлених у книжці, автор переважно справедливо піддає різкій критиці позицію П. Порошенка за обстоювання прав російськомовних громадян і двомовного розвитку країни. Зміну у ставленні Петра Олексійовича до питань мовної політики Т. Марусик пояснює втратою президентської посади на виборах 21 квітня 2019 р., після чого, за словами журналіста, він «змушений був діяти інакше, ніж доти». Ця ж обставина, на його думку, спонукала П. Порошенка підписати ухвалений парламентом Закон *Про забезпечення функціонування української мови як державної*.

Проте діяльність Порошенка як президента свідчить, що його позиція у справі державного мовно-культурного врегулювання змінилась на користь української мови значно раніше. Останні роки його перебування у владі позначені не лише впровадженням закону про державну мову, а й такими безсумнівними досягненнями в мовно-культурній та духовній сферах, як надання Томосу про автокефалію православної церкві України, декомунізація топонімічного ландшафту країни, потужне зростання національного кіновиробництва, державна підтримка книговидання, запровадження квот для української мови на радіо й телебаченні.

Зазначимо, що не менш критично Т. Марусик оцінює і мовну політику президента В. Зеленського та його партії «Слуга народу» у п'ятому розділі книжки. Це відображають уже назви публікацій цього періоду, як-то: *Мова об'єднує, а команда Зеленського роз'єднує; Прихід до влади команди Зеленського послабив позиції державної мови України; Парламентська монобільшість зробила черговий антиукраїнський крок; Зеленський і партія «Слуга народу» взяли курс на мовний реванш* тощо.

Слід врахувати, однак, що рецензоване видання завершують публікації 2021 р., тоді як у наступному 2022 р. повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, внесла суттєві корективи в діяльність В. Зеленського та його політсили. Гідна позиція шостого президента як Головнокомандувача Збройних сил України, об'єднання всього суспільства, зокрема й депутатів парламентської більшості з проукраїнською опозицією у справі захисту держави, кардинально змінили національну політику. Неоімперські плани Путіна не залякали українську спільноту, а викликали зворотний ефект потужного опору агресії. Війна зміцнила українську ідентичність, усвідомлення цінності української мови як основи державності й потребу її захисту від новітнього русифікаційного наступу імперії.

Відтак об'єктивну ревізію політики В. Зеленського та його команди, зокрема в галузі мовно-культурного планування, можна буде зробити лише після завершення російсько-української війни.

Шостий розділ, що має назву *Громадяни в боротьбі проти держави за державну мову*, містить статті, у яких наведено приклади активного захисту української мови, включно з позовами в судах, з боку громадських організацій і окремих громадян. Більшість зібраних тут публікацій оприлюднено в період президентства Януковича, коли випадки дискримінації за вимогу дотримання державного статусу української мови набули значного поширення.

Автор розглянув чимало фактів конфліктних ситуацій на мовному ґрунті, коли громадяни обстоювали вживання державної мови в різних сферах суспільного життя. Так, у кількох публікаціях згадано луганчанина Сергія Мельничука, який не один рік доводив у судах своє право на навчання державною мовою в Східноукраїнському університеті ім. В. Даля. Подібні конфлікти, на які реагували небайдужі громадяни, відбувались і в сфері послуг. В одній із публікацій оприлюднено приклад волонтерів громадського руху «Не будь байдужим!», які провели у 2010—2011 рр. у великих містах України два піврічних моніторинги з перевірки дотримання прав громадян на обслуговування українською мовою в закладах громадського харчування.

Не оминав увагою журналіст і вкрай незадовільний стан українськомовного книговидання і преси, про що йшлося в кількох статтях, а також у зверненні Координаційної ради з питань захисту української мови до Януковича, у якому йому нагадали про тиражі українськомовних видань. Відповідно до досліджень, проведених у 2010—2011 рр., накладі газет українською мовою становили 30 %, а журналів — ще менше, усього 10 %. У великих містах Сходу й Півдня, зазначалось у зверненні, знайти часописи українською мовою практично було неможливо.

Таким чином, публікації зазначеного розділу показують, як дії активних громадян і громадських організацій компенсували пасивність влади у справі захисту державного статусу української мови.

Підсумовуючи зазначимо, що книжка публікацій Тараса Марусика *30 років Незалежності: мовні акти, які змінюють Україну* — це цінне джерело хронології мовних подій і мовної політики в пострадянській Україні, історія тридцятилітньої боротьби української спільноти за удержавлення своєї мови.

Рецензію отримано 02.09.2022

Larysa Masenko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001 Ukraine
E-mail: masenko14@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2831-8059>

Review of the book: Marusyk, T. 30 rokiv Nezalezhnosti: Movni akty, iaki zminiuiut' Ukraïnu. Druhe vydannia.

Kyiv: Vydavnytstvo "Klio", 2022. 464 pp. ISBN 978-617-7755-50-9 (in Ukrainian)